

LAETITIA MEEUS^a
HELENE DE VOS^b

Individueel, contextueel, relationeel? Naar een geïntegreerde aanpak van pesten binnen de gevangenis

Panopticon, 39 (3), 192-211
© 2018 Maklu | ISSN 0771-1409 | May 2018

^a Master in de criminologie, KU Leuven

^b Onderzoeker, Leuvens Instituut voor Criminologie (LINC), KU Leuven (corresp.: helene.devos@kuleuven.be)

ABSTRACT

INDIVIDUAL, CONTEXTUAL, RELATIONAL? TOWARDS A COMPREHENSIVE APPROACH TO BULLYING IN PRISON

Bullying is known to be a widespread phenomenon in all kinds of social settings, with serious consequences for the individuals involved and their social environment. However, despite the growing attention to school and work settings, bullying in prisons has been left under-explored. This gap is particularly striking given the tense social climate in prisons, which affects both the emergence and continuation of bullying, and given the propensity of many prisoners to become bullying victim, offender, or both. Therefore, this article explores the intersection between the phenomenon of bullying and the particular features of the prison context. Based on 23 semi-structured interviews with prisoners and staff in a Belgian prison, it is argued that the deprivation and importation factors present in prison do not only trigger bullying, but also hamper effective solutions. Therefore, anti-bullying policy should address challenges at individual, institutional and relational level, and focus on victims, offenders and bystanders.

Keywords: Bullying, prison, harmful effects of detention, deprivation and importation model, ecological model

Kernwoorden: Pesten, gevangenis, detentieschade, deprivatie- en importmodel, ecologisch model

1. INLEIDING

Pesten is een complex sociaal fenomeen dat zich manifesteert in uiteenlopende contexten, zoals op school of op het werk (NEYENS, BAILLIEN, DE WITTE & NOTELAERS, 2007). De gevolgen ervan voor de slachtoffers en hun sociale omgeving mogen niet onderschat worden en krijgen daarom steeds meer aandacht in media, beleid en praktijk. Zo vond begin februari de Vlaamse ‘week tegen pesten’ plaats en worden internationale *best practices* steeds vaker toegepast in ons lager en secundair onderwijs, zoals het wetenschappelijk onderbouwde KiVa-programma (www.kivaschool.be/be/). Gezien deze maatschappelijke en wetenschappelijke bewustwording is het opmerkelijk dat er in Vlaanderen slechts weinig onderzoek focust op pesten binnen de gevangenis. Nochtans wijst de bestaande literatuur erop dat pestgedrag ook in deze context een belangrijk probleem vormt.

Zowel PUI CHAN en IRELAND (2009) als SOUTH en WOOD (2006) stellen vast dat ongeveer 65% van de gedetineerden reeds anderen gepest heeft en dat ongeveer 80% van de gedetineerden reeds slachtoffer werd van pestgedrag. Verder toont onderzoek aan dat pesten kan leiden tot angst, isolatie, prikkelbaarheid en depressie bij slachtoffers en tot een sterkere criminele subcultuur en een grotere verdeeldheid binnen de gevangenis (BLAAUW, 2005; DIRKZWAGER, NIEUWBEERTA & FISELIER, 2009; HOKE & DEMORY, 2014; VYNCKE, HANSSSENS, STEENBERGHS & WILLEMS, 2015). Bovendien is er ook een verband vastgesteld tussen pestgedrag en de re-integratie van de betrokken gedetineerden, aangezien slachtoffers van pesten minder gebruik maken van de gevangenisfaciliteiten en zich isoleren (FRASER, 2007; RYAN, 2010). Ondanks de hoge prevalentie en de ingrijpende gevolgen van pesten hebben gevangeniszelden een adequaat anti-pestbeleid. Dit is ook het geval voor de Vlaamse gevangenis, waar de hulp- en dienstverlening aan gedetineerden zelden expliciet op pesten focust. Nochtans zou een goed anti-pestbeleid bijdragen tot een rustigere en veiligere gevangenisomgeving, wat het welzijn van zowel gedetineerden als personeel zou verbeteren.

Dit artikel heeft als doel om op drie manieren bij te dragen tot een beter inzicht in en een betere aanpak van pesten binnen de gevangeniscontext. Op basis van een kwalitatief onderzoek dat in PSC Hoogstraten werd gevoerd in het kader van de masterproef van Laetitia MEEUS, worden (1) de ervaringen met pestgedrag en met het bestaande anti-pestbeleid in kaart gebracht, (2) de factoren aangeduid die het pestgedrag zowel positief als negatief kunnen beïnvloeden, en (3) aanbevelingen geformuleerd voor het (verder) uitbouwen van een preventief en reactief anti-pestbeleid voor de gevangeniscontext.

2. PESTEN BINNEN DE GEVANGENISCONTEXT

2.1 Definitie van pesten en de verschijningsvormen ervan in de gevangenis

Pesten wordt doorgaans gedefinieerd als een vorm van interpersoonlijk geweld die aan drie voorwaarden moet voldoen: (1) een intentie om te schaden, (2) herhaling en (3) een ongelijke machtsverhouding tussen dader en slachtoffer (OLWEUS, 1996; SWEARER & HYMEL, 2015). Deze drie bestanddelen komen duidelijk naar voren in de definitie van OLWEUS (1996: 266):

“It is aggressive behaviour or intentional “harm doing”, which is carried out repeatedly and over time in an interpersonal relationship characterized by an imbalance of power.”

Er bestaat echter onenigheid over de bestanddelen die ‘noodzakelijk’ zijn om van pesten te kunnen spreken, en dit geldt zeker voor pesten binnen de gevangeniscontext. Welke gedragingen als acceptabel worden ervaren, hangt immers samen met de geldende sociale normen en waarden binnen een bepaalde context (IRELAND, 2002; World Health Organization, 2002; VAN DUGTEREN, 2014). Op basis van haar onderzoek rond pesten in de gevangenis stelt IRELAND (2002: 26) daarom een nieuwe definitie voor waarbij de drie bestanddelen van OLWEUS’ definitie genuanceerd worden:

“An individual is being bullied when he is the victim of direct and/or indirect aggression happening on a weekly basis, by the same or different perpetrator(s). Single incidences of aggression can be viewed as bullying, particularly when they are severe and when the individual either believes or fears that he is at risk of future victimisation by the same perpetrator or others. An incident can be considered bullying if the victim believes that he has been aggressed towards, regardless of the actual intention of the

bully. It can also be bullying when the imbalance of power between the bully and his victim is implied and not immediately evident”.

IRELAND (2002) nuanceert het eerste bestanddeel door te stellen dat het niet steeds noodzakelijk is dat de dader het slachtoffer bewust schade wil toebrengen. Hiermee verschuift ze de focus van de dader naar de subjectieve ervaring van het slachtoffer, die verder gaat dan het actuele slachtofferschap (zie ook DRENKHahn & MORGENSTERN, 2016). Deze nuance impliceert ook dat andere motieven aan de basis kunnen liggen van pestgedrag in de gevangenis, zoals het verkrijgen van materiële winsten en diensten of de bescherming tegen eigen slachtofferschap. Bovendien kunnen gedetineerden onbewust pestgedrag stellen door zich te conformeren aan het algemeen aanvaarde gedrag binnen de gevangeniscontext (bijvoorbeeld verbaal pestgedrag en ‘zijn mannetje staan’). Vervolgens wordt het tweede bestanddeel, de vereiste van herhaling, genuanceerd. Eenmalige feiten kunnen ook als pestgedrag beschouwd worden wanneer ze ernstig zijn en tot gevolg hebben dat de betrokkene vreest voor verder slachtofferschap. Ten slotte wordt ook het derde bestanddeel, het machtsonevenwicht, genuanceerd, in die zin dat het volgens IRELAND volstaat dat de ongelijke machtsverhouding impliciet aanwezig is, in de perceptie van de betrokkenen. Dit machtsverschil kan zowel de oorzaak als het gevolg van pesten zijn.

In bovenstaande definitie van IRELAND wordt een onderscheid gemaakt tussen direct en indirect pestgedrag. Met direct pestgedrag wordt verwezen naar fysieke, verbale, seksuele en diefstal-gerelateerde agressie. Van deze directe vormen komt verbaal pestgedrag het meest voor binnen de gevangeniscontext (LEDDY & O’CONNELL, 2002; SOUTH & WOOD, 2006). Dit kan verklaard worden door het meer subtiele karakter ervan, waardoor het pestgedrag gemakkelijker onttrokken kan worden aan het gezichtsveld van het gevangenispersoneel (IRELAND, 2002). Bovendien stellen zowel IRELAND (2005) als HÄUFLE en WOLTER (2015) vast dat de verbale boodschap van een ‘succesvolle’ pester voldoende krachtig aankomt bij het slachtoffer, waardoor fysieke agressie overbodig wordt. Indirect pestgedrag is nog subtieler en gaat om pestgedrag dat zich richt op de *peer*-relaties van het slachtoffer en wordt daarom ook relationeel pestgedrag genoemd. Roddelen, verspreiden van geruchten, laster of uitsluiting behoren tot deze categorie (BROCK, NICKERSON, O’MALLEY & CHANG, 2006; VAN DUGTEREN, 2004). LEDDY en O’CONNELL (2002) stellen vast dat roddelen de meest voorkomende vorm van pesten is in de gevangenis, gevolgd door uitschelden en anderen voor schut zetten.

Op basis van de verschillende vormen van betrokkenheid bij het pesten worden vier groepen onderscheiden: de pure dadergroep, de pure slachtoffergroep, de slachtoffer-dadergroep en de niet-betrokkengroep. Uit het zelf-gerapporteerde gedrag van de 406 gedetineerden die door IRELAND bevestigd werden in vier verschillende gevangenissen, blijkt dat de slachtoffer-dadergroep het grootst is en 35% tot 55% uitmaakt van de gevangenispopulatie (IRELAND, 2001). Deze groep wordt gevolgd door de niet-betrokkengroep (28%), de pure slachtoffergroep (23%) en de pure dadergroep (14%) (IRELAND, 2001). SEKOL en FARRINGTON (2010) komen tot gelijkaardige resultaten op basis van een bevraging van 601 jeugddelinquenten. Binnen de slachtoffer-dadergroep is één vierde vaker slachtoffer en één tiende vaker dader (SEKOL & FARRINGTON, 2010). Deze slachtoffer-dadergroep blijkt meer dan de andere groepen betrokken te zijn bij pestincidenten en bij ander negatief gedrag, zoals het negeren van bevelen en druggerelateerde incidenten (SEKOL & FARRINGTON, 2010). Gedetineerden die zowel dader als slachtoffer worden van pesten blijken minder goede keuzes te maken met betrekking tot wie ze op welk moment pesten en minder succesvol te zijn in het verkrijgen van sociale dominantie in vergelijking met de pure dadergroep (OLTHOF, GOOSSENS, VERMANDE, ALEVA & VAN DER MEULEN, 2011). Deze laatste groep beschikt immers over bepaalde karakteristieken om vergelding te vermijden. Het gaat daarbij onder andere om het uiterlijk van de dader, zijn reputatie en zijn bendelidmaatschap (ARCHER, IRELAND & POWER, 2007). De pure slachtof-

fergroep, ten slotte, wordt gekenmerkt door angst, onzekerheid en een negatief zelfbeeld (BROCK et al., 2006; VAN DUGTEREN, 2004).

2.2 Ecologisch model van pesten

Gevangenis sociologisch onderzoek heeft uitgebreid aangetoond dat de sociale interacties in de gevangenis gekenmerkt worden door fysiek en psychologisch geweld, machogedrag en een gebrek aan vertrouwen (CREWE, 2009; JEWKES, 2005; SYKES, 1958), wat zowel het ontstaan als het verderzetten van pestgedrag in de hand kan werken. De gedetineerdenpopulatie is dus zowel door individuele kenmerken als door de gevangeniskenmerken vatbaar om betrokken te geraken bij pestgedrag, zij het als dader, als slachtoffer of als dader én slachtoffer. Om die reden moet pestgedrag, zoals opgevat in de eerder besproken definitie van IRELAND (2002), beschouwd worden als een complex en dynamisch proces dat beïnvloed wordt door een samenspel van factoren op contextueel/institutioneel, individueel en relationeel niveau. Om deze beïnvloedende factoren in kaart te brengen, gebruiken we onderstaand verklaringsmodel (figuur 1), dat gebaseerd is op het ecologisch model van BRONFENBRENNER (1979) maar toegepast wordt op pesten (zie vb. JOHNSON, 2011; MIGLIACCIO, RASKAUSKAS & SMIDTLEIN, 2017).

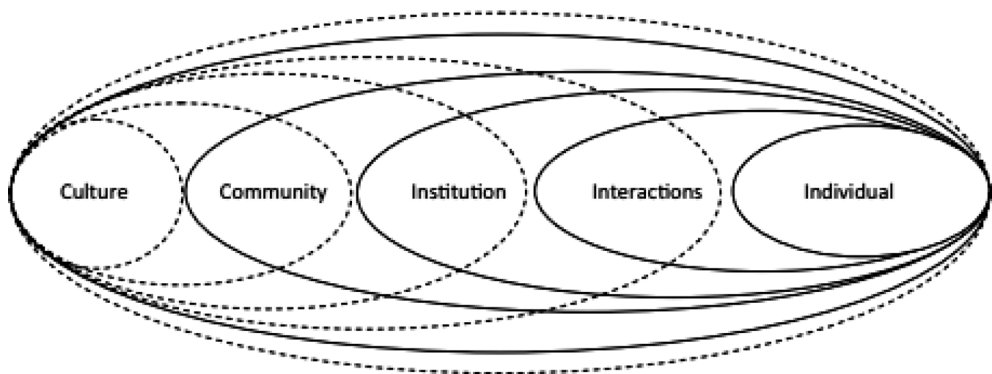

FIG. 1. AANGEPAST ECOLOGISCH MODEL

Bron: MIGLIACCIO, RASKAUSKAS & SCHMIDTLEIN, 2017: 368

In dit aangepaste ecologisch model wordt uitgegaan van een dubbele interactie tussen de factoren, waarbij de individuele factoren niet alleen beïnvloed worden door de context, maar ook zelf die context beïnvloeden (JOHNSON, 2011; MIGLIACCIO, RASKAUSKAS & SCHMIDTLEIN, 2017). In wat volgt, focussen we achtereenvolgens op de beïnvloedende factoren van pesten op het institutionele, culturele, individuele en relationele niveau. Het gemeenschapsniveau wordt samengenomen met het culturele niveau omdat we hier focussen op de 'gevangenis-cultuur'.

Institutioneel niveau

De beïnvloedende factoren van pesten op het institutionele niveau sluiten nauw aan bij het deprivatiemodel, dat ervan uitgaat dat de deprivaties in de gevangenis en de ervaringen tijdens de detentie het (wan)gedrag van gedetineerden verklaren (JIANG & FISHER-GIORLANDO,

2002; LAHM, 2008; SYKES, 1958). Concreet betekent dit dat de organisatie van het gevangenisleven (bijvoorbeeld de mate van controle, de dagbesteding en de interactie tussen gedetineerden en personeel) frustraties en spanningen kan veroorzaken, die op hun beurt tot pestgedrag kunnen leiden bij gedetineerden die geen andere manier vinden om met deze frustraties om te gaan (BELEÑA, BÁGUENA & DE LA PAZ TOLDOS, 2009; JOHNSON, 2011).

Cultureel niveau

Het culturele niveau verwijst naar het algemene klimaat in de gevangenis, dat pesten kan aanmoedigen of inperken (World Health Organization, 2002). In de gevangeniscontext moet bijvoorbeeld rekening gehouden worden met de hiërarchie tussen gedetineerden (met helemaal onderaan de zedendelinquenten en de 'verkliekers') en de machocultuur die een *non-sense* en harde reputatie vereisen van gedetineerden (CREWE, 2009; MESSERSCHMIDT, 2001; RICCIARDELLI & SPENCER, 2014; SCHWAEBE, 2005; SYKES, 1958). Een gevangenis moet dus beschouwd worden als een sociale omgeving met eigen fysieke karakteristieken, sociale relaties en culturele milieus die elk een eigen invloed uitoefenen op het (wan)gedrag van gedetineerden (BARNETT & CASPER, 2001).

Individueel niveau

Onderzoek toont echter aan dat niet alle gedetineerden op dezelfde manier reageren op de deprivaties in de gevangenis of de '*pains of imprisonment*' en dat er verschillen zijn in de aanname van de *inmate code* (SYKES, 1958). De subjectieve ervaring van deze deprivaties en van de *inmate code* wordt immers niet alleen bepaald door de gevangencultuur, maar ook door de individuele karakteristieken van gedetineerden (DĂMBOEANU & NIEUWBEERTA, 2016; HOCHSTETLER & DELISI, 2005; IRWIN & CRESSEY, 1962). Dit wordt ook wel het importmodel genoemd: gedetineerden 'importeren' hun eigen voorgeschiedenis, persoonlijke karakteristieken en gewoontes in de gevangenis (IRWIN & CRESSEY, 1962). Deze persoonskenmerken (zoals leeftijd, empathie, zelfcontrole en agressieve geneigdheid) en de persoonlijke geschiedenis van gedetineerden blijken de kans op hun dader- en slachtofferschap van pestgedrag evenzeer te beïnvloeden (ARBACH-LUCIONI, MARTINEZ-GARCÍA, & ANDRÉS-PUEYO, 2012; ARCHER, IRELAND, & POWER, 2007; GINI, 2006; HOLLAND, IRELAND, & MUNCER, 2009; IRELAND, 1999; LAHM, 2008, 2009; LEDDY & O'CONNELL, 2002).

Relationeel niveau

Ten slotte gaat pestgedrag niet enkel om het individuele gedrag van dader en slachtoffer, maar moet het beschouwd worden als een groepsfenomeen, waarbij ook de omstanders een belangrijke rol spelen (LEE, 2011; SWEARER & HYMEL, 2015). Zij kunnen het pestgedrag aanzienlijk verminderen door expliciet of impliciet tussen te komen, maar kunnen het ook versterken door het aan te moedigen of door niet te reageren. Hierdoor krijgt de pester immers de indruk dat zijn gedrag wordt goedgekeurd en dat hij niet moet vrezen voor vergelding (LODGE & FRYDENBERG, 2005; OH & HAZLER, 2009; SAINIO, VEENSTRA, HUIJSING & SALMIVALLI, 2011; VAN DER PLOEG, KRETSCHMER, SALMIVALLI & VEENSTRA, 2017).

De beïnvloedende factoren op het relationele niveau komen daarnaast tot uiting in het feit dat bepaalde sociale relaties pestgedrag in de hand werken en andere net beschermen tegen pestgedrag. Zo verhoogt de kans om zelf verbaal en fysiek pestgedrag te stellen door sociale relaties aan te gaan met pesters (GAES, WALLACE, GILMAN, KLEIN-SAFFRAN, JODY & SUPPA, 2002; MOON & ALARID, 2015; MOON & JANG, 2014). Sociale steun, daarentegen, zorgt net voor een daling van het daderschap, een daling van het slachtofferschap en een daling van de angst voor slachtofferschap (WOO, STOHR, HEMMENS, LUTZE, HAMILTON & YOON, 2016).

2.3 Drempels om hulp te zoeken

Naast de factoren die het pestgedrag uitlokken, versterken of inperken, zijn er ook een aantal aspecten van de gevangeniscontext die de ‘aanpak’ van pestgedrag bemoeilijken. Binnen de gevangenis geldt namelijk een terughoudendheid om hulp te zoeken bij conflicten met medegedetineerden of bij emotionele problemen (EDGAR, O'DONNELL & MARTIN, 2003; HARVEY, 2007; IRELAND, 2001; LEBAN, CARDWELL, COPES & BREZINA, 2016). Wanneer deze terughoudendheid nader bekeken wordt, spelen vijf drempels een belangrijke rol. De eerste drempel is het wantrouwen van gedetineerden ten aanzien van personeelsleden (DRENKHahn & MORGENSTERN, 2016). De tweede drempel sluit hier nauw bij aan en is de perceptie van gedetineerden dat personeelsleden niets kunnen of willen doen (DRENKHahn & MORGENSTERN, 2016). Deze opvatting heerst het sterkst bij de slachtoffer-dadergroep (SEKOL & FARRINGTON, 2010). Een derde drempel bestaat in de opvatting van gedetineerden dat zij het recht in eigen handen moeten nemen. Zo stellen LEBAN, CARDWELL, COPES en BREZINA (2016) vast dat vergelding de meest voorkomende *coping*-strategie is bij conflicten. De vierde drempel is de afweging tussen de gepercipieerde voordelen en de veronderstelde nadelen van het zoeken naar hulp, waarbij de nadelen vaak hoger worden ingeschat (HARVEY, 2007). Gedetineerden ervaren immers angst voor vergelding van medegedetineerden wanneer ze hulp zouden zoeken, omdat dit als een zwakheid of als klikken wordt gezien (CREWE, 2005, 2009; DRENKHahn & MORGENSTERN, 2016; SLOAN, 2016). De laatste drempel houdt ten slotte in dat gedetineerden vaak niet weten bij welke diensten ze terecht kunnen.

3. METHODE

In wat volgt wordt de methode van dit onderzoek toegelicht. Eerst komt het doel van het onderzoek aan bod, vervolgens de methoden van dataverzameling en data-analyse en ten slotte de steekproef. Dit onderzoek werd gevoerd op vraag van het Penitentiair Schoolcentrum van Hoogstraten (PSC Hoogstraten). In 2015 signaleerde het PSC Hoogstraten zelf een probleem rond pestgedrag en zette in januari 2016 de eerste stappen naar een anti-pestbeleid met de oprichting van het ‘Meldpunt pesten’. Het onderzoek trachtte enerzijds de beperkte wetenschappelijke kennis aan te vullen, waarbij meer concreet werd nagegaan op welke wijze het pestgedrag en het bestaande anti-pestbeleid ervaren werden binnen PSC Hoogstraten en welke factoren het pesten in de gevangenis beïnvloedden. Anderzijds werd getracht een houvast te bieden voor het (verder) uitwerken van een concreet anti-pestbeleid binnen de gevangeniscontext.

De data werden verzameld aan de hand van semigestructureerde diepte-interviews met dertien gedetineerden en tien personeelsleden (kaderpersoneel, bewakingspersoneel en externe diensten). Deze interviews werden *verbatim* uitgetypt en vervolgens open en axiaal gecodeerd (DE GOEDE, BOEIJE & 'T HART, 2009; MORTELMANS, 2013). In de masterproef werden deze diepte-interviews aangevuld met een analyse van de meldingen bij het ‘Meldpunt pesten’ en met een kwantitatieve vragenlijst. Wegens plaatsgebrek gaat dit artikel echter niet verder in op deze bijkomende data (zie hiervoor MEEUS, 2018).

De selectie van de geïnterviewde gedetineerden en van de personeelsleden verliep verschillend. Alle gedetineerden van het PSC Hoogstraten (ongeveer 170) werden gecontacteerd door middel van een brief met uitleg over het onderzoek en met de vraag om hieraan deel te nemen. Dit leidde tot dertien interviews met gedetineerden die zichzelf aanboden om deel te nemen. Deze zelfselectie had tot gevolg dat er alleen gedetineerden geïnterviewd werden die aangaven dat ze reeds slachtoffer waren geweest of dat ze niet betrokken waren bij pesten. Aan deze *bias* werd gedeeltelijk tegemoetgekomen door naast de interviews ook anonieme vragenlijsten af te nemen. Op deze manier werden wel respondenten bereikt die

aangaven dat ze reeds anderen gepest hadden. Aangezien de vragenlijsten voor dit artikel buiten beschouwing zijn gelaten, is het belangrijk de *bias* verbonden aan de interviews in het achterhoofd te houden bij de interpretatie van de resultaten.

De personeelsonderzoekspopulatie werd bereikt via een doelgerichte pragmatische steekproef (FLICK, 2007; MORTELMANS, 2009, 2013). Met de bedoeling om een genuanceerd beeld te schetsen van de visie van de personeelsleden, werd bij de selectie rekening gehouden met twee criteria: hun functie en hun betrokkenheid bij het 'Meldpunt pesten'. Dit betekent dat er personeelsleden met uiteenlopende functies geselecteerd werden, van wie een deel wel betrokken was bij het meldpunt en een deel niet. In een verkennend gesprek met de gevangenisdirectrice en de beleidscoördinator hulp- en dienstverlening werd besproken welke personeelsleden het best gecontacteerd konden worden. Dit leidde tot tien interviews.

4. PERCEPTIE VAN PESTGEDRAG EN VAN DE BEÏNVLOEDENDE FACTOREN

In wat volgt worden de resultaten van dit onderzoek besproken. Het eerste deel van deze resultatensectie focust op de ervaringen met pestgedrag en met het bestaande anti-pestbeleid in het PSC Hoogstraten. In het tweede deel komen de risico- en beschermingsfactoren aan bod, zoals ze gepercipieerd worden door de geïnterviewde gedetineerden en personeelsleden.

4.1 Ervaringen met pestgedrag en met het bestaande anti-pestbeleid in PSC Hoogstraten

De geïnterviewde gedetineerden en personeelsleden omschrijven pestgedrag als gedrag dat een bepaalde grens overschrijdt waarbij de betrokken persoon het 'niet meer grappig' vindt of zich onveilig begint te voelen. Een van de personeelsleden definieert pesten bijvoorbeeld als volgt: "*Pesten is iemand raken op de zwakke punten en daar op door blijven gaan*" (personeelslid 7). Waar deze grens ligt, verschilt van persoon tot persoon. De meeste respondenten zijn echter van mening dat naast de perceptie van het slachtoffer ook de intentie van de dader in beschouwing moet worden genomen omdat sommige gedetineerden zich (te) snel gepest voelen.

"Natuurlijk dat het slachtoffer dat zo ervaart en zich geïsoleerd voelt, is al een probleem genoeg. Maar er zijn ook wel mannen die op sociaal vlak wat paranoia zijn en die soms echt wel dingen zoeken en dat er dan feitelijk heel weinig over terug te vinden is. Vaak dat het dan wat in het hoofd zit ... dat ze door alles wat ze hebben meegemaakt achter alles iets zoeken. Dat is dan wel het slachtoffer zijn gevoel en ervaring, maar kunt ge dan spreken van ne pester?" (personeelslid 9)

De meerderheid van de respondenten geeft wel aan dat pestgedrag voornamelijk bewust gebeurt met de intentie om de ander te kwetsen of om het eigen slachtofferschap te vermijden. Pesten zou in dit laatste geval dus als verdedigingsmechanisme gezien kunnen worden.

"Misschien is dat ook wel een verdedigingssysteem, uit onmacht anderen kleineren en onderdrukken. Dat diegenen die pesten dat zien als een soort wapen." (gedetineerde 5)

Vanuit dit inzicht wordt vaak gewezen op een link tussen dader- en slachtofferschap. De dader van pestgedrag wordt dan ook niet noodzakelijk gezien als een dominant persoon. Integendeel, zowel gedetineerden als personeelsleden stellen vast dat pesters vaak een laag zelfbeeld hebben en anderen pesten om zich op die manier dominanter te voelen.

“Ze hebben een minderwaardigheidsgevoel en willen overcompenseren. 90% van de mensen hier wil overcompenseren.” (gedetineerde 13)

“Daar begint het, de zwakheden verstoppen en de rest overpoweren en dat kan dan leiden tot pesten.” (personeelslid 8)

Enkele respondenten wijzen er dan ook op dat het machtsverschil vaak wel aanwezig is, maar dat het geen noodzakelijke voorwaarde vormt voor het pestgedrag. Ten slotte kan pestgedrag volgens de respondenten ook onbewust gebeuren, wanneer een gedetineerde met eerder beperkte sociale en mentale capaciteiten niet aanvoelt wanneer hij te ver gaat.

Over het algemeen geven de respondenten aan dat pestgedrag frequent voorkomt binnen het PSC Hoogstraten. Een gedetineerde verwoordt dit als volgt: *“Ja, pesten komt echt heel veel voor eigenlijk ... Daar moet ik zelfs niet over denken. Da's hier echt in overmaat”* (gedetineerde 8). Volgens een andere gedetineerde leidt dit er zelfs toe dat sommige gedetineerden niet uit hun cel durven komen: *“Er zijn jongens die hier niet durven buitenkomen. Pesten is hier een groot probleem”* (gedetineerde 6). Het gaat daarbij voornamelijk over roddelen en uitschelden: *“Het zijn dan dingetjes die kwetsen ... het is hier meer psychisch ... koeioneren enzo”* (gedetineerde 2). Deze vormen komen zowel volgens de gedetineerden als volgens de personeelsleden het meest voor, samen met negeren en uitsluiten. Fysiek pestgedrag is eerder uitzonderlijk.

De respondenten stellen vast dat er slechts weinig beleidsaandacht is voor pesten, ondanks de hoge prevalentie ervan, maar beseffen ook dat het ontwikkelen van een adequaat anti-pestbeleid voor een strafinrichting niet eenvoudig is. Een aantal respondenten stelt dat binnen het PSC Hoogstraten reeds de eerste stappen in de goede richting gezet zijn met het ‘Meldpunt pesten’ en dat gedetineerden zo tenminste ergens terecht kunnen wanneer ze gepest worden of getuige zijn van pestgedrag. Toch blijken gedetineerden er geen of nauwelijks gebruik van te maken.

Uit de interviews komen drie knelpunten naar voren in verband met het melden van pestgedrag. Deze knelpunten komen overeen met de ‘drempels om hulp te zoeken’ die uit de literatuurstudie naar voren kwamen. Het eerste knelpunt bestaat erin dat gedetineerden hun problemen zelf (moeten) kunnen oplossen: *“Dus dat is eigenlijk het intern-intern oplossen en dan krijgt ge ook meer respect als slachtoffer”* (gedetineerde 11). Het tweede knelpunt betreft de gepercipieerde onmacht van de instanties om in te grijpen en een oplossing te bieden. Volgens bepaalde personeelsleden is het vaak al voldoende dat slachtoffers hun hart eens kunnen luchten: *“Ja, en het gaat ook altijd om een mens-menscontact e, het feit dat ze hun hart eens kunnen luchten, speelt al een belangrijke rol”* (personeelslid 4). Uit de interviews met de gedetineerden blijkt daarentegen dat zij toch meer verwachten, zoals bescherming tegen verder slachtofferschap. Dit kan volgens hen echter niet verzekerd worden in de gevangenis. Bovendien heeft een groot deel van de gedetineerden het gevoel dat de instanties, en dan vooral bepaalde PBA's, niets willen doen met de melding.

“Allemaal zeggen ze “trekt aan de bel” en ja, dan trekt ge aan de bel en blijft ge trekken, zo simpel is dat. Ge kunt uwe zeg wel eens doen, maar dat is het doen ook.” (gedetineerde 12)

Het derde knelpunt houdt in dat gedetineerden schrik hebben dat medegedetineerden te weten komen dat ze iets gemeld hebben, gezien de machocultuur en de absolute afkeuring van klikken.

“Het maakt niet uit, gesloten envelop of niet, er moet maar één iemand u iets in die brievenbus zien gooien en voilà. Ja, ze zien u al als doelwit dan e ... dan zien ze u aan de bus en dan maken ze zelf hun verhaal ervan. Dan dus wel drie of vier kans dat ge meer problemen gaat krijgen.” (gedetineerde 8)

Dit knelpunt wordt versterkt door het wantrouwen van gedetineerden ten aanzien van andere gedetineerden en ten aanzien van de bevoegde instanties.

“Hier kunt ge niemand vertrouwen en staat ge er alleen voor, ook al denkt ge iemand te vertrouwen Gene PSD, gene CGG, niks, nee. Ze zijn wel allemaal vriendelijk, maar niet betrouwbaar. En dat is wel wat mij wat tegenhoudt.” (gedetineerde 2)

De afkeuring van klikken vormt bovendien ook een knelpunt voor de bevoegde instanties om in te grijpen. Wanneer de dader wordt aangesproken op het pestgedrag, weet deze immers meteen dat het slachtoffer heeft geklikt. Het is volgens de respondenten dus belangrijk dat er discreet wordt ingegrepen. Bij het ‘Meldpunt pesten’ staat daarom de anonimiteit centraal. Bovendien zullen de bevoegde instanties soms ook wachten met effectief ingrijpen. Een personeelslid wijst hierbij op het dilemma dat een melding met zich kan brengen:

“Ja, het is moeilijk om mee om te gaan. Die mannen zijn vaak heel bang om aangepakt te worden. Het is moeilijk hoe erop in te spelen om proberen te zorgen dat de daders gestopt worden zonder dat het duidelijk is dat de slachtoffers iets gezegd hebben.” (personeelslid 9)

Voor slachtoffers van pesten kan de situatie echter ook verergeren door dit goedbedoelde niet-ingrijpen:

“Dus in het belang van het slachtoffer wachten ze tot het erger wordt. En jaaa, da's goed en da's niet goed ... Ge meldt iets en ze doen er niets aan, dat frustriert u.” (gedetineerde 8)

Daarom pleiten verschillende respondenten er ondanks het bestaande wantrouwen toch voor om met een vertrouwenspersoon te werken voor het slachtoffer (en voor de dader). Volgens sommige geïnterviewde gedetineerden en personeelsleden spelen PBA's hierin een belangrijke rol. Doordat ze dicht bij de gedetineerden staan, hebben ze volgens deze respondenten een goed zicht op de spanningen tussen gedetineerden, kunnen ze het probleem opvolgen zonder expliciet in te grijpen en zo de dader eventueel 'betrappen' op het pestgedrag. Het meldpunt wordt daarentegen gezien als een afstandelijke procedure, waarbij het niet duidelijk is voor gedetineerden bij wie de melding uiteindelijk terecht zal komen.

4.2 Risico- en beschermingsfactoren voor de betrokkenheid bij pesten in PSC Hoogstraten

De geïnterviewde gedetineerden en personeelsleden erkennen de complexiteit van pesten in de gevangenis en benoemen de factoren die volgens hen een rol spelen bij het ontstaan en het al dan niet voortduren van pesten. Achtereenvolgens worden de risico- en beschermingsfactoren besproken op het institutionele, het culturele, het individuele en het relationele niveau.

Institutioneel niveau

De gevangenis wordt gezien als “*een mooie plek om te pesten*” (gedetineerde 4). Alle respondenten stellen vast dat de gevangeniscontext leidt tot frustraties, met name frustraties over het dossier en het verlies van controle over het eigen leven. De respondenten geven vervolgens aan dat deze frustraties een cruciale rol spelen bij het ontstaan van pesten doordat gedetineerden soms geen andere manieren vinden om hiermee om te gaan. Daarnaast wordt door sommigen ook de verveling aangehaald als een kenmerk van de gevangenisomgeving dat een rol speelt in het ontstaan pestgedrag.

“Ja, dat peis ik wel, dat zal wel het meeste zijn hier, omdat ge niet anders weet wat doen. Een slachtoffer zoeken e. Wa uitdagen e, zoals op de wandeling.” (gedetineerde 7)

Niet alle respondenten zijn het hier echter mee eens.

“Verveling niet echt, ik heb meer het idee van frustratie. Doordat ze zich niet geholpen voelen door bepaalde diensten of dat er iemand op de gang staat waar het nie mee klikt en dat uit zich dan in pestgedrag.” (personeelslid 7)

Volgens de respondenten kan er zowel aan de frustraties als aan de verveling tegemoet gekomen worden door voldoende activiteiten te organiseren. Door deel te nemen aan activiteiten kunnen gedetineerden immers hun gedachten verzetten, waardoor hun frustraties verminderen en het daderschap zal dalen. Ook het slachtofferschap kan volgens hen positief beïnvloed worden door de dagbesteding. Zo komen gedetineerden meer in contact met anderen, worden ze gemakkelijker aanvaard en meer respectvol behandeld. Bovendien kunnen ze tijdens de dagbesteding in contact komen met een vertrouwenspersoon, zoals de leerkracht of de verantwoordelijke van de werkplaats.

“Ook de tewerkstelling speelt een rol. Ik heb bijvoorbeeld veel contact dankzij mijn werk en ik word aanvaard en geapprecieerd en ze behandelen mij respectvol voor het werk dat ik doe.” (gedetineerde 9)

Omgekeerd kan een gebrek aan dagbesteding de frustraties vergroten.

“Personen die maar een uur of twee uit hun cel zijn, ja, de muren komen op u af ... dus dan meer wangedrag.” (personeelslid 9)

De respondenten merken tegelijkertijd op dat de organisatie van meer activiteiten ook tot meer pestgedrag kan leiden doordat gedetineerden meer gelegenheden krijgen om te pesten. Dit neveneffect blijkt echter beperkt te blijven doordat gedetineerden het risico niet willen nemen om hun ‘privileges’ van werk of opleiding kwijt te raken.

“Ja, dat heeft mij zelf toch ook al tegengehouden. Ook ik ben al een paar maanden bezig aan een opleiding en dat zou dan ook weer kapot gaan en dan is het niet de moeite eigenlijk. Dus ik wil dat niet kwijt raken en dat is wel een motivatie.” (gedetineerde 10)

Naast het aanbod van activiteiten spelen ook de structuur en de controle binnen gevangenis een rol in pestgedrag. Volgens een aantal gedetineerden en personeelsleden hebben gedetineerden nood aan een zekere structuur en gaat de afwezigheid ervan gepaard met meer pestgedrag. Ook gebrekkige controle, bijvoorbeeld door onoverzichtelijke infrastruc-

tuur of de afwezigheid van camera's, kan volgens hen tot een verminderd toezicht leiden en zo pestgedrag in de hand werken.

“In bepaalde delen van deze blok is er niks controle en doen ze wat ze willen. En niemand ziet het.” (gedetineerde 6)

Daders willen het pestgedrag immers onttrekken aan het gezichtsveld van het bewakingspersoneel. Dit zou volgens de respondenten een verklaring kunnen zijn voor het feit dat pestgedrag dikwijls op de wandeling en in de gangen plaatsvindt. Er wordt echter op gewezen dat pestgedrag vaak zo subtiel is dat het zelfs bij goed toezicht zelden kan worden opgemerkt door personeelsleden.

“Voldoende toezicht? Dat hebt ge nooit, moest het personeel verdubbelen, was dat nog niet. Sommige dingen gebeuren in het geniep of onderhuids en dat gaat ge nooit volledig kunnen doen verdwijnen.” (personeelslid 9)

Binnen het PSC Hoogstraten geldt tot slot een nultolerantie voor geweld, waardoor gedetineerden bij geweld of pestgedrag worden overgeplaatst naar een gesloten inrichting. Dit heeft volgens de respondenten een positieve invloed op het pestgedrag, en zeker op het fysiek pestgedrag.

Cultureel niveau

De gevangeniscontext moet gezien worden als een gedwongen samenleving waarin naast de formele structuur ook een informele structuur tussen gedetineerden bestaat. Zo beschrijven alle respondenten de gevangenisomgeving als een plaats met een strakke hiërarchie tussen de gedetineerden. Volgens hen beïnvloedt deze hiërarchie zowel het ouderschap als het slachtofferschap van pesten. De plaats die een gedetineerde inneemt op de sociale ladder zal immers het pestgedrag bepalen. Een minderheid van de respondenten geeft hierbij aan dat het in de eerste plaats gedetineerden met een hogere positie zijn die degenen die lager op de sociale ladder gepositioneerd zijn, pesten. De andere respondenten wijzen er daarentegen op dat de hoger gepositioneerde gedetineerden automatisch met rust worden gelaten en daardoor zelf ook niet (moeten) overgaan tot pestgedrag. De zwakkere en onzekere gedetineerden zouden dan ook vaker pesten met de intentie om een betere sociale positie te verwerven.

“In gevangenis is het belangrijk om u niet te laten onderdoen en uit angst om geen doelwit zelf te zijn, gaan ze pesten om sterker te lijken. De breedste doet meestal niet aan pesten, want die laten ze automatisch met rust, dus dan bent ge niet echt een doelwit. Maar bent ge meer mager en fragiel kunt ge iemand nog magerder gaan pesten om sterker over te komen.” (personeelslid 6)

Naast de hiërarchische structuur speelt ook de machocultuur die in de gevangenis heerst, een rol in het ouderschap van pesten. Gedetineerden zouden zich namelijk stoer moeten gedragen en zich laten gelden. Daarnaast zorgt de machocultuur ervoor dat gedetineerden hun eigen kwetsbaarheden willen verbergen, wat opnieuw kan door anderen te pesten. Een voorbeeld dat in deze context werd aangehaald door een personeelslid, is dat sommige zedendelinquenten andere zedendelinquenten pesten om hun eigen feiten verborgen te houden.

Deze informele structuur speelt ook een rol in het slachtofferschap. Wanneer een gedetineerde zich niet of niet adequaat kan aanpassen aan de gevangeniscultuur wordt hij immers sneller geïsoleerd. Zo geeft de meerderheid van de respondenten aan dat een gedetineerde die niet adequaat reageert op zijn slachtofferschap, gestigmatiseerd wordt, wat toekomstig slachtofferschap in de hand werkt.

“Als ge niet terug antwoordt, wordt ge gezien als iemand met geen karakter. Iemand die zacht is. Maar het is wel belangrijk om rustig te reageren, dat ge toont van kijk ik ben niet zwak en dat is mijn antwoord.” (gedetineerde 4)

Individueel niveau

Volgens de meerderheid van de personeelsleden kan vaak op het eerste zicht reeds voorspeld worden wie dader en wie slachtoffer zal worden: *“Sommigen lopen als het ware echt met ne grote pijn van “pest mij””* (personeelslid 4). Bepaalde persoonskenmerken blijken immers systematisch met daderschap of slachtofferschap geassocieerd te worden: leeftijd, houding, verbale weerbaarheid en assertiviteit. Leeftijd blijkt voornamelijk een rol te spelen in de *labeling* of stigmatisering binnen de gevangeniscontext. Oudere mannen worden namelijk snel gelabeld als zedendelinquent wanneer ze de gevangenis binnenkomen, en worden daardoor gepest.

“Ne oudere man boven de 50 zal wel met zedenfeiten te maken hebben, dat er nog andere misdrijven zijn, daar staat niemand bij stil.” (gedetineerde 9)

Alle respondenten zijn het erover eens dat het type van delict een doorslaggevende rol speelt in het pestgedrag binnen de gevangeniscontext. Het delictstype heeft namelijk een belangrijke invloed op de plaats die een gedetineerde inneemt binnen de gevangenshiërarchie. Iemand die veroordeeld is voor zedenfeiten wordt meteen gestigmatiseerd en dit leidt vervolgens tot een groter risico op slachtofferschap. Binnen deze groep worden de mentaal zwakkeren en diegenen die zich minder goed kunnen verweren, het meest geïsoleerd.

“Ja, ja, ja, hier is zeker een hiërarchie en de seksuele en dan vooral de pedo's staan onderaan e.” (personeelslid 1)

Een volgende individuele factor is een agressieve persoonlijkheid, wat enerzijds als een beschermingsfactor wordt beschouwd tegen eigen slachtofferschap en anderzijds als risicofactor om over te gaan tot pesten. Respondenten geven immers aan dat agressieve gedetineerden vermeden worden en dat ze door hun zelfzekere houding minder gemakkelijk uitgekozen worden als slachtoffer. Dit in tegenstelling tot gedetineerden die een ineengetrokken houding aannemen. Een agressief individu zal zich echter ook sneller afreageren in de vorm van pesten door zijn gebrek aan zelfcontrole.

“Zij gaan dan zonder reden, ineens, zonder boe of bah, ontploffen.” (gedetineerde 5)

Impulsieve individuen staan volgens de respondenten minder stil bij de gevolgen van hun gedrag voor zichzelf en voor anderen en zijn daardoor meer vatbaar voor daderschap maar ook voor slachtofferschap. Hoewel het PSC Hoogstraten weinig fysieke agressie kent, geeft een deel van de respondenten toch aan dat deze context gekenmerkt wordt door een groot aantal agressieve individuen. Dit wordt nog versterkt doordat in de gevangeniscontext het idee heerst dat gedetineerden zichzelf moeten kunnen verweren en dat het gebruik van

geweld tot dominantie leidt. De lichaamsbouw van de gedetineerde kan eveneens zowel een beschermingsfactor als een risicofactor zijn. Sommige respondenten stellen dat bredere gedetineerden sneller overgaan tot pesten, terwijl anderen aangeven dat het net de smalle gedetineerden zijn die nog smallere gedetineerden uitkiezen om te pesten.

Naast het fysieke, speelt ook de verbale weerbaarheid of assertiviteit van gedetineerden een belangrijke rol. Introverte en niet-mondige gedetineerden zullen sneller slachtoffer worden van pesten. Dit hangt vaak samen met de beperkte sociale en intellectuele capaciteiten van deze gedetineerden, waardoor ze niet in staat zijn om op een gepaste manier te reageren op het pestgedrag. Daders worden daarentegen vaak gekenmerkt door sterkere verbale capaciteiten, wat hen bescherming biedt tegen eigen slachtofferschap.

“Bijvoorbeeld, iemand pest mij en als ik niks zeg, gaat dat door en door. Dan ben ik simpel geworden en word ik gezien als “die kan ik rustig pesten”. Maar als ik ambras zoek ermee, komt die niet terug, ge moet dus direct reageren. 100% dat dat ervoor zorgt dat ge niet verder gepest wordt. Ge moet niet sterk zijn é, een paar woorden zijn genoeg.” (gedetineerde 3)

Gebrekkige sociale vaardigheden zijn dan weer een risicofactor aangezien gedetineerden die onaanvaard gedrag stellen, irritaties opwekken bij hun medegedetineerden, wat hen vatbaar maakt voor pestgedrag. Een typisch voorbeeld hiervan zijn zedendelinquenten die in geuren en kleuren over hun feiten vertellen tegen medegedetineerden. Daarbij aansluitend speelt volgens sommigen ook het aanvoelen en erkennen van andermans gevoelens een rol in pestgedrag.

“Ge hebt daar gemakkelijke slachtoffers, die onhandig zijn in hoe te verwoorden voor wat ze gedetineerd zijn, niet altijd zo verstandig zijn in hun uitspraken en in wie ze in vertrouwen nemen. Dat zijn gemakkelijke slachtoffers. Maar ge hebt daar ook mannen die zich goed kunnen verweren en zij zijn minder snel slachtoffer.” (personeelslid 9)

Relationeel niveau

Hoewel pestgedrag volgens de meerderheid van de respondenten voornamelijk plaatsvindt tussen individuen en niet zozeer tussen groepen, vermeldt een groot deel van de respondenten wel dat de groep waartoe een gedetineerde behoort, een grote impact heeft op het pestgedrag als sociaal fenomeen. Deze invloed kan volgens hen ten eerste verklaard worden door het fenomeen van aanstokers en meelopers. Zo zal de leidersfiguur vaak bepalen wie al dan niet gevisieerd moet worden. Slechts een beperkt aantal gedetineerden slaagt erin om die sociale druk te negeren. Ten tweede wordt er vaak mee-gepest om zelf niet gevisieerd te worden door de groep. Ten derde, en daarbij aansluitend, wordt het pesten van anderen vaak gebruikt als middel om status te verkrijgen binnen de groep of om tot een bepaalde groep te mogen behoren.

“Ik denk dat die mensen dat doen om aandacht te trekken van anderen. Het zijn mensen die vaak geen vrienden hebben en zich willen bewijzen voor vriendschap.” (gedetineerde 2)

Ten slotte menen de respondenten dat een gedetineerde zich gesterkt kan voelen door het groepsgebeuren en daardoor gedrag gaat stellen dat hij niet alleen zou durven stellen.

De respondenten merken wel op dat het groepsfenomeen niet enkel negatief is. Zo geeft de meerderheid van de respondenten aan dat de groep ook een beschermend effect kan heb-

ben. Dit beschermend effect komt enerzijds voort uit de mogelijke vergelding door de groep en anderzijds uit het feit dat potentiële slachtoffers en hun individuele kenmerken minder opvallen in een groep.

“Ge moet een stukje proberen integreren en proberen niet op te vallen. Ik ben niet de stoere, dus het is kwestie van toch wat sociaal contact op te bouwen en dat is gelukt. Dat helpt dus wel. Dat sociale als beschermfactor.” (gedetineerde 9)

Er dient echter opgemerkt te worden dat de ‘zwakkeren’ binnen de groep ook wel door de andere groepsleden misbruikt worden voor allerlei ‘klusjes’. Bovendien is het onduidelijk in welke mate er binnen een groep effectief wordt tussengekomen. De meerderheid van de gedetineerden geeft aan dat ze bij de andere groepsleden terecht kunnen, maar een aantal personeelsleden wijst erop dat de mate waarin effectief voor elkaar wordt opgekomen afhangt van de band binnen de groep. Buiten de groep wordt minder voor elkaar opgekomen. De respondenten geven twee redenen waarom gedetineerden in het algemeen terughoudend zijn om in te grijpen. Ten eerste geldt de ongeschreven regel dat men zich met zijn eigen zaken moet bezighouden, en ten tweede bestaat de vrees om zelf tucht te krijgen of om zelf slachtoffer te worden wanneer men ingrijpt. Hoewel enkele gedetineerden aangeven dat ze toch zouden tussenkomen bij pestgedrag en dat slachtoffers bij hen terecht kunnen, geven de personeelsleden aan dat dit zeer beperkt is en dat er vooral een ‘ieder voor zich’-mentaliteit heerst.

“Ik denk niet dat er vaak in de gevangeniscontext wordt tussengekomen. Niet omdat ze niet aanvoelen van ik zou iets moeten doen, maar eerder uit hun kwetsbare positie. Gij blijft net buiten schot, waarom zou je dat op het spel zetten. Dan moet je al heel sterk in uw schoenen staan of niks te verliezen hebben van “ze kunnen mij niet veel maken, ik sta toch al laag”. Het wordt niet veel gedaan, nee.” (personeelslid 3)

5. AANBEVELINGEN VOOR EEN PREVENTIEF EN REACTIEF ANTI-PESTBELEID

Dit onderzoek werd gevoerd in een open strafinrichting waar reeds in 2015 een ‘Meldpunt pesten’ werd opgericht. De oprichting van dit meldpunt was een eerste stap in de goede richting: enerzijds is pestgedrag hierdoor meer bespreekbaar geworden en anderzijds kunnen gedetineerden ergens terecht met hun slachtofferschap. Niettemin komen de resultaten van dit onderzoek, en dus de knelpunten die door de respondenten werden aangehaald, zeer sterk overeen met de resultaten van eerdere buitenlandse onderzoeken rond pesten in de gevangenis. Om die reden volgen hier enkele aanbevelingen om een geïntegreerd anti-pestbeleid te ontwikkelen. Zowel uit de literatuur als uit het huidige onderzoek blijkt immers dat een succesvol anti-pestbeleid moet inspelen op institutionele, culturele, individuele en relationele factoren, waarbij het bovendien cruciaal is om rekening te houden met de specifieke karakteristieken van de gevangeniscontext en met de bijzondere kwetsbaarheden van de gedetineerdenpopulatie.

Op het institutionele niveau dient het anti-pestbeleid er in de eerste plaats voor te zorgen dat de frustraties die tot pesten leiden zo veel mogelijk beperkt worden. Een zinvolle dagbesteding biedt gedetineerden mogelijkheden om hun gedachten te verzetten. In het PSC Hoogstraten wordt reeds sterk ingezet op werk, opleiding en andere activiteiten. Deze aanbeveling houdt voor deze gevangenis dus vooral in om het aanbod aan activiteiten zeker te behouden. Activiteiten kunnen naast het verminderen van frustraties immers ook een positieve invloed hebben op de persoonlijke ontwikkeling van gedetineerden, hun status en (vertrouwens-)relaties met personeelsleden (zie ook ARNOLD, 2005; LAHM, 2009; RICCIARDELLI,

2015). Bovendien worden deze activiteiten als motivatie beschouwd om zich aan de regels te houden. Dit komt overeen met bevindingen uit eerder onderzoek, waaruit eveneens bleek dat de kans dat gedetineerden overgaan tot pestgedrag groter is wanneer ze niks te verliezen hebben (ALLISON & IRELAND, 2010).

Daarnaast is het cruciaal om de drempels weg te werken die gedetineerden ervan weerhouden om pestgedrag te melden. Uit de resultaten blijkt dat gedetineerden het gevoel hebben dat de meldingen weinig resultaat opleveren omdat de bevoegde instanties niet willen of kunnen optreden. Het is dan ook belangrijk dat er voldoende duidelijk gecommuniceerd wordt naar gedetineerden toe wat er precies gebeurt met de meldingen en dat er na concrete meldingen voldoende wordt teruggekoppeld naar het slachtoffer. Hierbij dienen de verschillende diensten ervoor te zorgen dat ze de situatie voor het slachtoffer niet verergeren door hun tussenkomst. Het schenden van de ongeschreven regels dat gedetineerden zich niet kwetsbaar mogen opstellen en niet mogen klikken, kan namelijk een rechtvaardiging vormen voor (verder) pestgedrag (zie ook PATERLINE & PETERSEN, 1999). Overleg met het slachtoffer en de garantie van anonimiteit moeten dus centraal staan. Bovendien dient het beleid in te spelen op het stigma dat het zoeken van psychologische hulp met zich meebrengt. Dit kan bijvoorbeeld door een campagne op te zetten in de gevangenis die gedetineerden informeert over psychologische hulpverlening. Een andere optie is om bepaalde medegedetineerden aan te duiden als vertrouwenspersoon in verband met het pestgedrag, zoals aangegeven door enkele respondenten. Uit onderzoek van COBB en FARRANTS (2014) blijkt echter wel dat gedetineerden terughoudend zijn om hulp te zoeken bij medegedetineerden met wie zij geen band hebben. Deze vertrouwenspersonen dienen dus zorgvuldig uitgekozen te worden.

Wat de individuele risico- en beschermingsfactoren betreft, schenkt het bestaande beleid nog te weinig aandacht aan preventie, in het kader waarvan zowel op het niveau van (potentiële) slachtoffers als op het niveau van (potentiële) daders ondersteuning kan worden geboden. Zonder slachtoffers te stigmatiseren en met aandacht voor secundaire victimisatie, is het belangrijk dat slachtoffers zich bewust worden van hun eigen rol in het slachtofferschap en hierdoor hun weerbaarheid kunnen vergroten. Dit kan door cursussen rond sociale vaardigheden en gedragsverandering. Wat het ouderschap betreft, dient het beleid in te spelen op de dieperliggende oorzaken. Het pestgedrag kan enerzijds voortkomen vanuit een overlevingsstrategie om de onzekerheid te maskeren of om het eigen slachtofferschap te vermijden. In dit geval kan gewerkt worden rond de zelfwaarde, de sociale vaardigheden en de assertiviteit van de dader. Anderzijds kan de impulsiviteit en het gebrek aan zelfcontrole een rol spelen in pestgedrag. Een anti-pestbeleid kan dan bestaan uit het aanbieden van cursussen omtrent agressiebeheersing of 'omgaan met conflictsituaties'. Bij de organisatie van deze cursussen moet telkens rekening gehouden worden met de mogelijke stigmatisering van de deelnemers aan de cursussen, die vervolgens vermeden moet worden. Ten slotte is het mogelijk dat er een discrepantie bestaat tussen de perceptie van het slachtoffer en de intentie van de dader. In deze gevallen zou een herstelgerichte benadering kunnen werken, waarbij dader en slachtoffer samen naar een oplossing zoeken.

Wat het culturele en het relationele niveau betreft, is het duidelijk dat de gevangencultuur een belangrijke rol speelt, aangezien pesten een manier is om dominantie of aanzien te verwerven en eigen slachtofferschap te vermijden (SLOAN, 2016). Zonder van het beleid te verwachten dat het de hiërarchie tussen gedetineerden en de machocultuur in de gevangenis kan wegwerken, kan er vanuit het beleid wel gewezen worden op de cruciale rol van omstanders in het al dan niet voortduren van het pestgedrag. Uit de resultaten van dit onderzoek blijkt immers dat de respondenten pestgedrag als negatief beschouwen en niet actief deelnemen aan het pestgedrag. Uit de literatuur blijkt echter dat een pester zich

gesteund blijft voelen zolang omstanders niet actief (durven) ingrijpen of het pestgedrag expliciet afkeuren (Lodge & Frydenberg, 2005). Het beleid kan hierop inspelen door omstanders effectieve strategieën aan te leren om tussen te komen in pestgedrag. Van der Ploeg, Kretschmer, Salmivalli en Veenstra (2017) wijzen erop dat dit ook zorgt voor meer effectief verdedigingsgedrag.

Ten slotte kwam de cruciale rol van personeelsleden duidelijk naar voren uit de resultaten. Dit ligt in de lijn van de bestaande literatuur die het belang van dynamische veiligheid benadrukt (Tournel & Snacken, 2012). Bewustwording van de signalen van pestgedrag vormt dan ook een belangrijk aandachtspunt. Hoewel dit al deels gebeurt in het PSC Hoogstraten, kan deze praktijk nog meer veralgemeend worden. Anti-pestbeleid dient zich dus ook op personeel te richten, bijvoorbeeld door afstemming over een bepaalde aanpak, cursussen en trainingen.

6. CONCLUSIE

Concluderend kan gesteld worden dat pestgedrag ook binnen de onderzochte Vlaamse gevangenis frequent voorkomt en zowel door gedetineerden als door personeel als een belangrijk maar complex probleem wordt beschouwd. Een adequate aanpak van het pestgedrag dient dan ook een belangrijke plaats te krijgen in het beleid. Dit komt zowel het directe slachtoffer als het gehele gevangensklimaat ten goede, waar zowel gedetineerden als personeel baat bij hebben. Gezien de risicofactoren die nauw verbonden zijn met de gevangeniscontext en met de gedetineerdenpopulatie, werd in dit artikel een geïntegreerde aanpak van pesten voorgesteld, waarbij tegelijkertijd wordt ingespeeld op de institutionele, culturele, relationele en individuele risicofactoren van pesten. Het is daarbij cruciaal dat dader noch slachtoffer gestigmatiseerd wordt en dat zij én de omstanders tools krijgen aangereikt om het pestgedrag enerzijds zoveel mogelijk te voorkomen (zoals assertiviteits- en impulscontroletraining) en om anderzijds op een constructieve manier om te gaan met deze problematiek. Deze aanpak moet institutioneel ondersteund worden door de frustraties en verveling zo veel mogelijk te beperken en zowel medegedetineerden als personeelsleden te ondersteunen in hun optreden tegen pesten.

Hoewel dit onderzoek beperkt was tot één gevangenis en de aanbevelingen zich specifiek tot die gevangenis richtten, reikt de relevantie van de aanbevelingen verder. De resultaten van dit onderzoek komen immers in sterke mate overeen met de resultaten van ander onderzoek. Niettemin moet rekening gehouden worden met het feit dat er in de bestudeerde gevangenis minder fysieke agressie is en minder spanningen tussen personeel en gedetineerden bestaan dan in andere gevangenissen. Deze factoren zijn bijkomende uitdagingen voor de ontwikkeling van anti-pestbeleid dat in alle (Vlaamse) gevangenissen effectief zou kunnen werken.

REFERENTIES

- ALLISON, M.D., & IRELAND, J.L. (2010). Staff and prisoner perceptions of physical and social environmental factors thought to be supportive of bullying: The role of bullying and fear of bullying. *International Journal of Law and Psychiatry*, 33(1), 43-51.
- ARBACH-LUCIONI, K., MARTINEZ-GARCÍA, M., & ANDRÉS-PUEYO, A. (2012). Risk Factors for Violent Behavior in Prison Inmates. *Criminal Justice and Behavior*, 39(9), 1219-1239.
- ARCHER, J., IRELAND J.L., & POWER, C.L. (2007). Differences between bullies and victims, and men and women, on aggression-related variables among prisoners. *British Journal of Social Psychology*, 46(2), 299-322.

- ARNOLD, H. (2005). The effects of prison work. In A. LIEBLING & S. MARUNA (Eds.), *The Effects of Imprisonment* (pp. 391-421). Devon: Willan Publishing.
- BANDYOPADHYAY, M. (2006). Competing Masculinities in a Prison. *Men and Masculinities*, 9(2), 186-203.
- BARNETT, E., & CASPER, M. (2001). A definition of "social environment". *American Journal of Public Health*, 91(3), 465.
- BELEÑA, M.Á., BÁGUENA, M.J., & DE LA PAZ TOLDOS, M. (2009). Interpersonal Skills: Effects of a Training Program on Quantitative and Qualitative Response Criteria in Incarcerated Women Criminals. In A. RENSHAW & E. SUÁREZ (Eds.), *Violent Crime and Prisons: Population, Health Conditions and Recidivism* (pp. 83-104). New York: Nova Science Publishers.
- BLAAUW, E. (2005). Bullying and suicides in prison. In J.L. IRELAND (Ed.), *Bullying among Prisoners: Innovations in theory and research* (pp. 44-61). Devon: Willan Publishing.
- BRANK, E.M., HOETGER, L.A., & HAZEN, K.P. (2012). Bullying. *Annual Review of Law and Social Science*, 8, 213-230.
- BROCK, S.E., NICKERSON, A.B., O'MALLEY, M.D., & CHANG, Y. (2006). Understanding Children Victimized by Their Peers. *Journal of School Violence*, 5(3), 3-18.
- BRONFENBRENNER, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- COBB, S., & FARRANTS, J. (2014). Male prisoners' constructions of help-seeking. *The Journal of Forensic Practice*, 16(1), 46-57.
- COYLE, A. (2005). *Understanding Prisons*. Berkshire: Open University Press.
- CREWE, B. (2005). Codes and conventions: the terms and conditions of contemporary inmate values. In A. LIEBLING & S. MARUNA (Eds.), *The Effects of Imprisonment* (pp. 177-208). Devon: Willan Publishing.
- CREWE, B. (2009). *The Prisoner Society*. Oxford: Oxford University Press.
- DĂMBOEANU, C., & NIEUWBEERTA, P. (2016). Importation and deprivation correlates of misconduct among Romanian inmates. *European Journal of Criminology*, 13(3), 332-351.
- DE GOEDE, M., BOEIJE, H., & 'T HART, H. (2009). Het onderzoeksplan. In H. 'T HART, H. BOEIJE & J. HOX (Eds.), *Onderzoeksmethoden* (pp. 37-63). Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.
- DIRKZWAGER, A.J.E., NIEUWBEERTA, P., & FISELIER, J.P.S. (2009). Onbedoelde gevolgen van vrijheidsstraffen. *Tijdschrift voor Criminologie*, 51(1), 21-41.
- DRENKHAHN, K., & MORGENSTERN, C. (2016). A European perspective on inmates' perceptions of safety. In C. REEVES (Ed.), *Experiencing Imprisonment* (pp. 137-155). Londen: Routledge.
- EDGAR, K., O'DONNELL, I., & MARTIN, C. (2003). *Prison Violence*. Oregon: Willan Publishing.
- FLICK, U. (2007). *Designing Qualitative Research*. Londen: Sage.
- FRASER, A. (2007). Primary health care in prisons. In L. MØLLER, H. STÖVER, R. JÜRGENS, A. GATHERER, & H. NIKOGOSIAN (Eds.), *Health in prisons, A WHO guide to the essentials in prison health* (pp. 21-32). Copenhagen: World Health Organization.
- GAES, G.G., WALLACE, S., GILMAN, E., KLEIN-SAFFRAN, J., & SUPPA, S. (2002). The Influence of Prison Gang Affiliation on Violence and Other Prison Misconduct. *The Prison Journal*, 82(3), 359-385.
- GINI, G. (2006). Social Cognition and Moral Cognition in Bullying: What's Wrong? *Aggressive Behavior*, 32(6), 528-539.
- HARVEY, J. (2007). *Young men in prison: surviving and adapting to life inside*. Cullompton: Willan Publishing.
- HÄUFLER, J., & WOLTER, D. (2015). The Interrelation between Victimization and Bullying Inside Young Offender Institutions. *Aggressive Behavior*, 41(4), 335-345.

- HOCHSTETLER, A., & DELISI, M. (2005). Importation, deprivation, and varieties of serving time: An integrated-lifestyle-exposure model of prison offending. *Journal of Criminal Justice*, 33, 257–266.
- HOKÉ, S., & DEMORY, R. (2014). Inmate Behavior Management: guide to meeting basic needs. In D.M. HAYES (Ed.), *Inmate Behavior Management Guidance and Tools* (pp. 1-50). New York: Nova Publishers.
- HOLLAND, D., IRELAND, J.L., & MUNCER, S. (2009). Impulsivity, attribution and prison bullying: Bully-category and perpetrator-victim mutuality. *International Journal of Law and Psychiatry*, 32(2), 84-91.
- HUEBNER, B.M. (2003). Administrative determinants of inmate violence: A multilevel analysis. *Journal of Criminal Justice*, 31(2), 107-117.
- IRELAND, J.L. (1999). Bullying Behaviors among Male and Female Prisoners: A Study of Adult and Young Offenders. *Aggressive Behavior*, 25(3), 161-178.
- IRELAND, J.L. (2001). Distinguishing the perpetrators and victims of bullying behaviour in a prison environment: A study of male and female adult prisoners. *Legal and Criminological Psychology*, 6(2), 229-246.
- IRELAND, J.L. (2002). *Bullying Among Prisoners: Evidence, Research and Intervention Strategies*. New York: Brunner-Routledge.
- IRELAND, J.L. (2005). Prison bullying and fear: Can fear assist with explanations of victim responses? In J.L. IRELAND (Ed.), *Bullying among prisoners: Innovations in theory and research* (pp. 160-187). Hove: Willan Publishing.
- IRWIN, J., & CRESSEY, D.R. (1962). Thieves, Convicts and the Inmate Culture. *Social Problems*, 10(2), 142-155.
- JEWKES, Y. (2005). Men Behind Bars. “Doing” Masculinity as an Adaptation to Imprisonment. *Men and Masculinities*, 8(1), 44-63.
- JIANG, S., & FISHER-GIORLANDO, M. (2002). Inmate Misconduct: A Test of the Deprivation, Importation, and Situational Models. *The Prison Journal*, 82(3), 335-358.
- JOHNSON, S.L. (2011). An Ecological Model of Workplace Bullying: A Guide for Intervention and Research. *Nursing forum*, 46(2), 55-63.
- LAHM, K.F. (2008). Inmate-on-inmate Assault: a Multilevel of Prison Violence. *Criminal Justice and Behavior*, 35(1), 348-365.
- LAHM, K.F. (2009). Physical and Property Victimization behind Bars. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 53, 348-365.
- LEBAN, L., CARDWELL, S.M., COPES, H., & BREZINA, T. (2016). Adapting to Prison Life: A Qualitative Examination of the Coping Process among Incarcerated Offenders. *Justice Quarterly*, 33(6), 943-969.
- LEDDY, J., & O’CONNELL, M. (2002). The prevalence, nature and psychological correlates of bullying in Irish prisons. *Legal and Criminological Psychology*, 7(2), 131-140.
- LEE, C. (2011). An Ecological Systems Approach to Bullying Behaviors Among Middle School Students in the United States. *Journal of Interpersonal Violence*, 26(8), 1664-1693.
- LODGE, J., & FRYDENBERG, E. (2005). The Role of Peer Bystanders in School Bullying: Positive Steps toward Promoting Peaceful Schools. *Theory Into Practice*, 44(4), 329-336.
- MEEUS, L. (2018). *Gevangen in een kluwen van pestgedrag? Pesten in de gevangeniscontext*. (Ongepubliceerde masterproef). Leuven: KU Leuven, Faculteit Rechtsgeleerdheid.
- MESSERSCHMIDT, J.W. (2001). Masculinities, Crime, and Prison. In D. SABO, T.A. KUPERS, & W. LONDON (Eds.), *Prison masculinities* (pp. 67-72). Philadelphia: Temple University Press.
- MIGLIACCIO, T., RASKAUSKAS, J., & SCHMIDTLEIN, M. (2017). Mapping the landscapes of bullying. *Learning Environments Research*, 20(3), 365-382.

- MOON, B., & ALARID, L.F. (2015). School Bullying, Low Self-Control, and Opportunity. *Journal of Interpersonal Violence, 30*(5), 839-856.
- MOON, B., & JANG, S.J. (2014). A General Strain Approach to Psychological and Physical Bullying: A Study of Interpersonal Aggression at School. *Journal of Interpersonal Violence, 29*(12), 2147-2171.
- MORTELMANS, D. (2009). Het kwalitatief onderzoeksdesign. In T. DECORTE & D. ZAITCH (Eds.), *Kwalitatieve methoden en technieken in de criminologie* (pp. 73-117). Leuven: Acco.
- MORTELMANS, D. (2013). *Handboek kwalitatieve onderzoeksmethoden*. Leuven: Acco.
- NEWCOMEN, N. (2011). *Learning from PPO investigations: Violence reduction, bullying and safety*. Londen: Prisons and Probation Ombudsman.
- NEYENS, I., BAILLIEN, E., DE WITTE, H., & NOTELAERS, G. (2007). Pesten op het werk: risicofactoren in werk en organisatie. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken, 23*(4), 306-320.
- OH, I., & HAZLER, R.J. (2009). Contributions of Personal and Situational Factors to Bystanders' Reactions to School Bullying. *School Psychology International, 30*(3), 291-310.
- OLTHOF, T., GOOSSENS, F.A., VERMANDE, M.M, ALEVA, E.A., & VAN DER MEULEN, M. (2011). Bullying as Strategic Behavior: Relations with Desired and Acquired Dominance in the Peer Group. *Journal of School Psychology, 49*(3), 339-359.
- OLWEUS, D. (1996). Bullying at School: Knowledge Base and an Effective Intervention Program. *Understanding Aggressive Behavior In Children, 794*(1), 265-276.
- PATERLINE, B.A., & PETERSEN, D.M. (1999). Structural and social psychological determinants of prisonization. *Journal of Criminal Justice, 27*(5), 427-441.
- PUI CHAN, J., & IRELAND, J.L. (2009). Fear of Bullying Among Adult, Young and Juvenile Prisoners: Its Association with Perpetration, Victimisation and Behavioural Predictors. *International Journal of Prisoner Health, 5*(4), 223-232.
- RICCIARDELLI, R. (2015). Establishing and asserting masculinity in Canadian penitentiaries. *Journal of Gender Studies, 24*(2), 170-191.
- RICCIARDELLI, R., & SPENCER, D. (2014). Exposing 'sex' offenders: Precarity, abjection and violence in the Canadian federal prison system. *British Journal of Criminology, 54*(3), 428-448.
- RYAN, J. (2010). *Corrections Management (General Operating) Policy 2010*. Geraadpleegd op 1 juni 2018 via <http://www.legislation.act.gov.au/ni/2010-289/20100611-44215/pdf/2010-289.pdf>.
- SAINIO, M., VEENSTRA, R., HUIJSING, G., & SALMIVALLI, C. (2011). Victims and their defenders: A dyadic approach. *International Journal of Behavioral Development, 35*(2), 144-151.
- SALMIVALLI, C., VOETEN, M., & POSKIPARTA, E. (2011). Bystanders Matter: Associations between Reinforcing, Defending, and the Frequency of Bullying Behavior in Classrooms. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology, 40*(5), 668-676.
- SCHWABE, C. (2005). Learning to Pass: Sex Offenders' Strategies for Establishing a Viable Identity in the Prison General Population. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 49*(6), 614-625.
- SEKOL, I., & FARRINGTON, D.P. (2010). The overlap between bullying and victimization in adolescent residential care: Are bully/victims a special category? *Children and Youth Services Review, 32*(12), 1758-1769.
- SLOAN, J.A. (2016). *Masculinities and the Adult Male Prison Experience*. Londen: Macmillan Publishers.
- SMITH, P.K., & BRAIN, P. (2000). Bullying in Schools: Lessons from two decades of research. *Aggressive Behavior, 26*(1), 1-9.
- SOUTH, C.R., & WOOD, J. (2006). Bullying in Prisons: The importance of perceived social status, prisonization and moral disengagement. *Aggressive Behavior, 32*(5), 490-501.

- SWEARER, S.M., & HYMEL, S. (2015). Understanding the Psychology of Bullying. *American Psychological Association*, 70(4), 344-353.
- SYKES, G. (1958). *The Society of Captives: A Study of Maximum Security Prisons*. Princeton: Princeton University Press.
- TOURNEL, H., & SNACKEN, S. (2012). Gijzelingen van penitentiair personeel: Kan te veel veiligheid onveilig worden? *Panopticon*, 33(4), 301-304.
- VAN DER PLOEG, R., KRETSCHMER, T., SALMIVALLI, C., & VEENSTRA, R. (2017). Defending victims: What does it take to intervene in bullying and how is it rewarded by peers? *Journal of School Psychology*, 65, 1-10.
- VAN DUGTEREN, T. (2004). *Pesten*. Houten: M.O.M.
- VYNCKE, V., HANSENS, L., STEENBERGHS, E., WILLEMS, S., MARIËN, D., & JANS, A. (2015). *Onderzoeksrapport 'Gezondheidsprofiel Gedetineerden'*. Gent: Universiteit Gent, Vakgroep Huisartsgerneeskunde en Eerstelijnszorg.
- WOO, Y., STOHR, M.K., HEMMENS, C., LUTZE, F., HAMILTON Z., & YOON, O. (2016). An empirical test of the social support paradigm on male inmate society. *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, 40(2), 145-169.
- WORLD HEALTH ORGANIZATION (2002). *World report on violence and health: summary*. Genève: World Health Organization.